

קבוצות תת-אתניות יהודיות במרחבים על-לאומיים: מפגשים בין יהודים ממזרח אירופה ליהודי ביירות בין שתי מלחמות העולם, 1920–1940

אורלי מירון

תקציר

אימוץ גישה מיקרו-היסטורית מסייע לעקוב אחר דוגמאות למפגשים מגוונים ושיתופי פעולה שהתרחשו בין מהגרים יהודים שהגיעו ממזרח אירופה לארץ ישראל ובין מהגרים יהודים מאזורים שנשלטו בעבר בידי האימפריה העות'מאנית, במרחבים על-לאומיים, מנדטורי בריטי בארץ ישראל ומנדטורי צרפתי בשטחי לבנון בת זמננו. בזירה החינוכית נהנו סטודנטים מהגרים ממזרח אירופה לארץ ישראל ממגוון הדיסציפלינות שהציעו מוסדות להשכלה גבוהה בביירות, שם יכלו לפגוש בכני הקהילה היהודית. בזירת המלונאות והקייט, הגיעו נופשים מזרח אירופאים גם מארץ ישראל לאתרי הנופש בלבנון ולמלונות בבעלות יהודית. בזירה העסקית סייעו מתווכים יהודים מביירות שהיו בקיאים בעסקי הנדל"ן למשקיעים פוטנציאליים מקרב המהגרים ממזרח אירופה לארץ ישראל. כקבוצות תת-אתניות יהודיות נשאו המהגרים משאבים אישיים שונים (הון ממשי, הון חברתי והון אנושי הכולל מיומנויות מקצועיות ולשוניות). גולת הכותרת של המפגשים העסקיים התמצתה בייסודו של בית החרושת לגפרורים (אל-ברק, בעברית: הברק, משמעות דומה ל"נור"), שהוקם בדאמור ביוזמת האחים ויצמן ונצרב בזיכרון הקולקטיבי של יהודי לבנון. נגישות פוליטית קלה יחסית בשל הקרבה לחיים ויצמן, מי שנשא ונתן עם נציגי השלטון המארוני, כוח עבודה מקומי זול יחסית וזמין, משך תעשיינים יהודים מפולין שהתיישבו

* המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה בכנס הבין-לאומי השלישי ליבי במזרח, "הקשרים שבין יהדות האסלאם ליהדות אשכנז: חברה, תרבות וכלכלה", 29.5.2019.

בארץ ישראל לפתוח בית חרושת לגפרורים בעיירה הנוצרית מארונית דאמור, לבנון. יזמים אלה גייסו כוח עבודה יהודי טכני מיומן ונאמן ממקומות מוצאם במזרח אירופה. משפחות העובדים היהודים השתלבו חברתית ותרבותית בסביבה היהודית כביירות.

משלהי המאה התשע-עשרה נעו במרחבי הלבנט הדובר צרפתית מהגרים יהודים אשכנזים שהגיעו ממזרח אירופה וממרכז שדחפו מארצות מוצאם הן בעטיה של האנטישמיות הגוברת במקומותיהם, הן מתוך מניעים אידיאולוגיים ליישובה של ארץ ישראל, הן מתוך משיכה להזדמנויות חדשות שנוצרו באימפריה העות'מאנית המתפרקת. בעידן שנמשך מ-1920 ועד למלחמת העולם השנייה במהלכו נמצא המרחב הלבנוני תחת שלטון וישי. בפרק זמן זה היו ארץ ישראל ושכנותיה מרחבים מנדטוריים על-לאומיים (transnational spaces) שנשלטו בידי אנגליה וצרפת, אשר נסמכו בידי חבר העמים לכונן בהן יסודות למדינות לאומיות עצמאיות. תיעוד ויזואלי הכולל תמונות של יהודים שחיו בלבנון בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים ממחיש את הסביבה העל-לאומית (transnational environment) שהורגשה אפילו כשמהלה צרפתית ורפובליקה לבנונית התקיימו זו לצד זו מינואר 1930.

במאמר שלפנינו נאמץ גישה מיקרו היסטורית ונעקוב אחר מפגשים מגוונים בין יהודים כביירות ובין מהגרים יהודים ממזרח אירופה לארץ ישראל המנדטורית. אבקש להראות כי הגבולות הגיאופוליטיים המנדטוריים אפשרו תנועה חופשית יותר של יהודים השייכים לקבוצות תת-אתניות המרכיבות את הפסיפס הרב גוני האתני של האוכלוסייה במרחב המנדטורי,¹ בהשוואה לגבולות מדינות הלאום העצמאיות שעתידות היו להתגבש באזור.

ראייה מיקרו-היסטורית של המפגשים תאפשר להצביע על מקרי מבחן מסוימים, ולנתח את מפגש המהגרים ה"אשכנזים" עם המהגרים ה"מזרחים" במרחבים על-לאומיים הנדמים לאוטופיים במציאות מדינות הלאום שנוצרה בשנות הארבעים של המאה העשרים. מאמר זה אינו בוחן את המפגשים הללו בראי הפוליטיקה האזורית

1 קיומן של קבוצות תת-אתניות (ethnic subgroups) מצביעות על שונות פנים-אתנית (internal ethnicity) בתוך קבוצה אתנית. על תת-אתניות בקרב מהגרים מאירן למערב ארה"ב, ראו: I. Light, G. Sabagh, M. Bozorgmehr and C. Der-Martirosian, Internal Ethnicity in the Ethnic Economy, in *Ethnic and Racial Studies* 16 (4), 1993, pp. 581–597.

החיצונית או הפוליטיקה הציונית הפנימית יהודית, שעלתה מן המפגשים.² נושאים כמו הקשר בין התנועה הציונית ליהודי ביירות, שנחקרת בין היתר במפגשים בין המהגרים המזרח אירופאים שהגיעו במסגרת התנועה הציונית לארץ ישראל ומשם עשו צעדיהם לביירות, נמצאת מחוץ למחקר זה.³

בביירות, שהייתה לבירת "לבנון הגדולה" (1920) נמצא מיעוט יהודי קטן יחסית, שהוערך ערב הקמת מדינת ישראל השכנה בכ-5,000 נפש. אומנם יהודי ביירות, שנמנו עם בוגרי מוסדות הלימוד של "כל ישראל חברים" נחשבו לפרנקופונים⁴ ברם האוכלוסייה היהודית של ביירות הייתה רב-אתנית⁵ וכללה שלוש קבוצות תת-אתנו יהודיות,⁶ השונות בהתאם ללשונם היהודית: דוברי ערבית – רוב האוכלוסייה היהודית, שכללה מהגרים יהודים רבים מדמשק ומחאלב, שנדחפו ממרכזים אורבניים בסוריה (דמשק וחאלב), שאיבדו את מעמדם כמרכזים מסחריים כתוצאה מפתחת תעלת סואץ (1869) שהכתה בסחר היבשתי הסורי; קבוצה קטנה שאנשיה הגיעו ממרכזים ספרדיים של דוברי לאדינו באימפריה העות'מנית, שהתכנסו בבית כנסת

2 ראו לדוגמה: יאיר זלטנרייך, יוסי כץ, "אש מתחת לאפר: ניסיונות להתיישבות יהודית בסוריה ובלבנון בשנות השלושים", ציון 71 (4), תשס"ו (2006), עמ' 473–499.

3 על מערכת הקשרים המורכבת בין הממסד הציוני ובין יהודי ביירות וסביבתם הלא יהודית, ראו לדוגמה: נחום מנחם, יהודי סוריה ולבנון בין הלאומיות הערבית והתנועה הציונית בין שתי מלחמות העולם. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1990. כך לדוגמה רושם נחום מנחם כי ראשי הקהילה בביירות אף תיווכו בין מדענים שונים, חקלאים ורופאים מלבנון וביתם שימש אכסניה לנציגים שהגיעו מארץ ישראל. בכנס רופאים בביירות ב-1938 הונחו הרופאים מארץ ישראל להיפגש עם נציגי המנדט הצרפתי ולהסביר כי על אף שהם מחשיבים את לבנון כמקום מרפא, לא יוכלו להמליץ לפציינטים מארץ ישראל להגיע כתיירות מרפא לבנון בעטייה של העוינות כנגד הציונות והסחורות מארץ ישראל.

4 ראו: Tomer Levi, 2012. *The Jews of Beirut: the rise of a Levantine community, 1860s–1930s*. New York: Peter Lang, pp. 76–80.

5 המבנה הפנים-אתני המגוון של האוכלוסייה היהודית בביירות משתקף היטב בידי גו לרנר, העיתונאי היהודי-איטלקי, יליד ביירות (1954). בספרו, הכתוב איטלקית ונושא את השם "ניצוצות: סיפור של נשמות נודדות". ראו: Gad Lerner, [2009] 2010. *Scintille: una storia di anime vagabonde*. Italy, Milano: Giangiacomo Feltrinelli.

6 על תת-אתניות (subethnicity) בקרב האליטה היהודית של סלוניקי, ראו: Orly C. Meron, (2005). "Sub-ethnicity and Elites: Jewish Italian Professionals and Entrepreneurs in Salonica (1881–1912)", *Zakhor. Rivista di Storia degli Ebrei D'Italia* VIII (2005). pp. 177–220.

נפרד; וקבוצה זניחה של אשכנזים, דוברי אידיש.⁷ רבגוניות תרבותית זו מומחשת בשלוש ההרצאות שנשא הרב בן ציון חי עוזיאל שנשלח מארץ ישראל לביירות לשלושה קהלים שונים: בבית הכנסת הספרדי – בנוסח הדרוש חצי עברית וחצי ערבית, לפני האינטליגנציה היהודית – בצרפתית, ולקהילה האשכנזית ולספרדים המבינים עברית – הרצאה בעברית.⁸

כל המהגרים הללו נמשכו אל ההזדמנויות החדשות שנוצרו בחינוך, בתיירות ובמגזר העסקי בביירות כבר בעשורים האחרונים של העידן העות'מאני, עם התעצמותה של החדירה האירופית שהורגשה במיוחד עם פתיחת נתיבי תחבורה חדשים מודרניים בהשקעות אירופיות. עם החלת המנדט הצרפתי ב-1920 התעצמה הגירה זו. מהגרים אלה נמשכו אף אחר התנאים החדשים שהציב המנדט הצרפתי לקיומם של יהודים בביירות: חירות משלטון סוני, שבמסגרתו נחשבו למעשה בני חסות של המוסלמים אף לאחר הרפורמות העות'מאניות, והשגת שוויון אזרחי במסגרת שלטון צרפתי מנדטורי.⁹ הקבוצות התת-אתניות השונות היו בעלות הון חברתי, הון ממשי והון אנושי שונים.

במאמר זה נסקור מגוון מפגשים בין יהודים ממזרח אירופה, לרוב מהגרים שהגיעו לארץ ישראל בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, ובין יהודי ביירות, בין המרחבים המנדטוריים, הבריטי והצרפתי. בשלב ראשון נדגים מפגשים שהתרחשו: ברמה המוסדית עם נציגי הקהילה היהודית של ביירות; במסגרת לימודים במוסדות להשכלה גבוהה ובאתרי נופש (להלן סעיפים א, ב, ג). בשלב השני נתמקד במפגשים בזירה העסקית, ונטען כי התקיימו מפגשים עסקיים בין מהגרים יהודים

7 בהתאם לעדותה של בת התקופה, שהוריה היגרו מפולין באמצע שנות השלושים, לא היה לאשכנזים ארגון קהילתי נפרד. פעילותם הקבוצתית התבטאה בהתכנסותם לתפילה בנוסח אשכנז בחדר של ה"תלמוד תורה", אליו עלו כחמישים מדרגות מואדי אבו ג'אמיל, במקום שהתרכזו בו היהודים. אף שם נזקקו לפחות לשני ספרדים שהשלימו למניין. רובם של האשכנזים, אף אלו שלא פקדו את בית הכנסת, היו נגנים בבתי קפה (נגינה אירופאית מועדפת, לאו דווקא מזרחית) שנפקדו בעיקר בידי ספרדים. בהיות התרבות הנוצרית שלטת לא הייתה הישיבה בבתי הקפה מופרדת מגדרית. בריאיון עם פסיה קולנדר, לבית ברגמן, בת למשפחה אשכנזית, שהגיעה מפולין לארץ ישראל (חיפה) ומשם לביירות.

8 שליחותו של הרב עוזיאל, "במטרה לעורר את היהדות המזרחית מתרדמתה ולעניין אותה בעולם העברי", אצ"מ, S2/726 תרע"ג. צוטט אצל נחום מנחם, מתחים ואפלייה עדתית בישראל: הערות סוציו היסטוריות, רמת גן: פרסום רובין.

9 ראו: Kirsten E. Schulze, [2001] 2009. *The Jews of Lebanon: Between Coexistence and Conflict*. Brighton and Portland: Sussex Academic Press, p. 35.

מזרח-אירופאים ארצישראליים ובין יהודים מביירות, שיצרו שיתופי פעולה שבמהלכם גויסו לעסקים מיומנויות התיווך (שפה, היכרות עם דפוסי ההתנהגות העסקית המקומית) של יהודים מביירות, הון ממשי ומיומנויות תעשייתיות שהביאו עימם היזמים המהגרים היהודים ממזרח אירופה שהגיעו מארץ ישראל. בשלב זה נתמקד בהקמת סניף של בית החרושת לגפרורים נור (עכו-חיפה) בעיירה הלבנונית דאמור (להלן סעיפים ד, ה).

א. מפגשים לאומיים: ארץ ישראל ותרבות עברית

הקהילה היהודית של ביירות הפגינה ערכות הדדית יהודית כשסייעה למהגרים יהודים ממזרח אירופה, שעברו דרך ביירות, להגיע ליעדם הסופי, ארץ ישראל. לפי דיווח של ראשי קהילת ביירות (כ"ב בשבט תרפ"ד) נמסר כי:

הוציאה הקהילה בשנה החולפת, סכום של יותר ממאה לירות זהב. וזה הודות לעבודת הועדה של בית הלינה, המסורה לתפקידה באמונה, ואשר [...] טפלה בהתעניינות מרובה במהגרים בימי שהותם בביירות, עד אשר נסעו אל מחוז חפצם. הועדה החליטה להוסיף עוד חדרים אל בית הלינה מפני ריבוי המהגרים בזמן האחרון.¹⁰

מאז עליית היטלר לשלטון בגרמניה (30.1.1930) נרתמה קהילת ביירות לסייע למהגרים יהודים מגרמניה. אומנם תוכניות לקליטתם בקהילה היהודית של ביירות לא מומשו, ברם יהודים מגרמניה עברו דרך ביירות בדרכם לארץ ישראל.¹¹ בו-זמנית, יצרה האוכלוסייה היהודית המגוונת בביירות שוק צרכנים לתרבות עברית, על אף שסוכנות יחזקאל סטימצקי הארצישראלית, שהייתה בעלת סניפים בירושלים, חיפה ותל אביב הציעה בסניפה בביירות ספרים לועזיים בתשלומים.¹² ברם, תיאטרון "המטאטא" הארצישראלי, נזקק לתיווכו של נשיא הקהילה היהודית של ביירות כדי להעלות שתי הצגות. הפרקליט סלים הררי, נשיא הקהילה, הלך עם מר דניאלי, נציג "המטאטא" לנציג הממשלה המנדטורית, והשיג בעבורו מעין "ויזה"

10 שרות כתבות "הסולל", בחירות ועד העדה העברית בביירות, דאר היום 1.2.1924, עמ' 4.
11 ראו: Guy Bracha, 2016. "The Germans Are Coming!" The Jewish Community of Beirut Facing the Question of Jewish Immigration from Germany, *The Leo Baeck Institute Year Book*, 61(1), pp. 41–54.
12 דאר היום, 18.9.1930.

שמאפשרת ל"להקה" להציג בכיירות שתי הצגות בסוף ינואר, האחת תחת חסותה של לשכת בני-ברית המקומית.¹³

ב. זירת מפגשים השכלתית: הזדמנויות השכלה גבוהה ליהודים מארץ ישראל בכיירות

שתי המכללות של כיירות, הקולג' האמריקאי (נוסד ב-1866) והקולג' הצרפתי, משכו אליהן סטודנטים מארץ ישראל, ובהם צעירים, בני מהגרים יהודים ממזרח אירופה, שהגיעו ממרחב מנדטורי בריטי, העדיפו את האוניברסיטה האמריקאית ששפת ההוראה שבה הייתה אנגלית, על פני זו הצרפתית. האוניברסיטה הצרפתית St. Joseph שנוסדה ב-1875 בתגובה למוסד האנגלופוני הפרוטסטנטי הקיים, נועדה להבטיח את עליונותה של התרבות והשפה הצרפתית החיוניים לשמירת האינטרסים התרבותיים-מסחריים של צרפת בכיירות. יהודים מקומיים, בדרך כלל פרנקופונים, העדיפו את האוניברסיטה הצרפתית בהיותם בוגרי חינוך בצרפתית של רשת "כל ישראל חברים". בדומה ליהודי הלבנט, ביכרו את האוניברסיטה הצרפתית אף על פי שבה שכר הלימוד היה זול מזה שבאוניברסיטה האמריקאית. נראה כי מפגשים בין מהגרים יהודים ממזרח אירופה ומרכז שהגיעו לארץ ישראל ובין יהודים מכיירות בזירת הלימודים האקדמיים היו זניחים. זאת לא רק בעטיין של ההעדפות השונות למוסדות להשכלה גבוהה, אלא אף בשל העובדה שהאליטה היהודית של המיעוט היהודי הקטן בכיירות, הייתה בעיקרה אליטה מסחרית מובהקת.¹⁴ בעלי המקצועות החופשיים שבה היו מעטים בהשוואה למרכיב הנוצרי.¹⁵ כך העיד (1945) יצחק בן-צבי: "קהילת כיירות כשהיא לעצמה לא הצטיינה בעושרה ובכוחותיה האינטלקטואליים".¹⁶

האוניברסיטה האמריקאית בכיירות כללה פקולטה למדעי הרוח והטבע, פקולטה לרפואה, בית ספר לרוקחות, בית ספר לרפואת שיניים ובית ספר לאחיות רחמניות.

- 13 [סופרנו בכיירות] "להצגת המטאטא בכיירות", דאר היום, 11.1.1931.
- 14 ראו: אורלי ק' מירון, "זימות יהודית בין המנדט הבריטי למנדט הצרפתי: חיפה וכיירות במבט משווה", עיונים בתקומת ישראל, 32 (2019), עמ' 245–295.
- 15 השו: אורלי ק' מירון, "הכלכלה", בתוך: "הראל וג' ברכה (עורכים), קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים: לבנון, ירושלים, משרד החינוך, המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח ומכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח (בתהליך פרסום).
- 16 "בן-צבי, "לזכר יוסף פרחי", בתוך: אברהם אלמליח (עורך), ירושלים תש"ח. זכרון יוסף: קובץ לזכרו של ר' יוסף דוד פרחי ז"ל, נשיא הקהילה היהודית ו"בני ברית", בכיירות. ירושלים: הוצאת משפחת פרחי בירושלים, עמ' 26, חלק עברי.

בית החולים שנמצא במתחמה קלט 2,848 פציינטים המייצגים 30,511 ימי אשפוז בשנים 1928–1929. יהודים היו כמחצית מתוך 1,200 התלמידים שלא היו נוצרים, רובם ככולם סטודנטים יהודים מארץ ישראל.¹⁷ ב-1931 נמנו 284 סטודנטים מארץ ישראל המנדטורית שכללו סטודנטים לרפואה, רופאי שיניים, עורכי דין ומורים לבתי ספר תיכוניים.¹⁸ הללו היו בקשר עם הקהילה היהודית של ביירות, כפי שמעיד יוסף דוד פרחי (לפני מותו ב-1945), נשיא קהילת ביירות, כנאום שנשא בעברית בקבלת הפנים שערכה הקהילה היהודית המקומית לרופאים היהודים מארץ ישראל בביקורם בביירות: "ברוכים הבאים [...] ובשמחה זו משתתף בעונג רב גם ציבור הסטודנטים היהודים שבעירנו ובייחוד הלומדים רפואה".¹⁹ השפה העברית היא שחיברה בין הסטודנטים מהמרחב המנדטורי הבריטי לזה הצרפתי.

ג. מפגשים בזירה תיירותית

תיירים יהודים אשכנזים מארץ ישראל שחיפשו מקום קריר הדומה לארץ מוצאם התארחו ב"שוויץ של המזרח התיכון".²⁰ תעשיית התיירות בלבנון, שנוסדה בשלהי העידן העות'מאני, עת התפתחה ביירות כבירה אדמיניסטרטיבית של פלך ביירות, ונוצר בה ביקוש למקומות לינה ואירוח לאנשי עסקים שהגיעו, המשיכה לצמוח כבר בעשור הראשון של המנדט הצרפתי. יזמים הוסיפו בתי מלון מפוארים בביירות לאירוח הבאים מהמטרופולין. בין יזמים אלו נכללו יזמים יהודים אשכנזים, כמו רבינוביץ ופרידמן, שלא היססו להרחיב את השקעותיהם בעסקי התיירות מארץ

17 ראו: Sam Lévy (ed.) (1930). *Le Guide Sam : Le Livre d'Or de l'Orient*. France: Garches (S. & O.), pp. 701–702.

18 ד"ר חליל תותח, מנהל בית ספר ברמאללה וחבר המועצה לחינוך גבוה בארץ ישראל, ראו: Totah, Khalil (November, 1932). "Education in Palestine". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 164 (Palestine. A Decade of Development), pp.155–166. את האוניברסיטה העברית בהר הצופים, הוערך מספרם של "המתלמידים היהודים בקולדו [אכן!] האמריקאי" ב-1,170 ו-60%–70% מתוכם היו "בני הארץ – בוגרי התיכונים העבריים". מ.צ.א., "מכתב מביירות – הבודים יושבים לבטח בהר הצופים וחניכי ארץ ישראל צריכים לגלות", העם עיתון לאומי, 9.6.1931.

19 מתוך עיובונו. ראו לעיל הערה 16, עמ' 52 חלק עברי.

20 ראו: Marwan R. Buheiry, 1987. "Beirut's Role in the Political Economy of the French Mandate: 1919–1939". In: M. Buheiry, *Papers on Lebanon*, 4. Oxford: Centre for Lebanese Studies, pp. 1–22.

ישראל ללבנון. הללו הקימו מלונות בביירות, שנועדו לענות על ביקוש בקרב יהודים בני המעמד הבינוני שהגיעו מארץ ישראל, לקייט בקיץ, וגם לסקי בחורף.²¹ גם יהודים מהקהילה של ביירות, מקומיים ואשכנזים מפולין, שכרו דירה בפאלורה או ברומאנה, 1,000 מ' מעל פני הים, ובה נפשו בחודשי הקיץ. בידיעה מה-16 באוגוסט 1932 נודע כי 230 תיירים יהודים מפולניה הגיעו לביירות באניה דציה. רובם מדברים עברית ו"חדורי הכרה לאומית".²²

ד. מפגשים עסקיים

גולת הכותרת של מפגשים בין יהודי ביירות ליהודים מפולין הייתה בזירה היזמית העסקית. מאז ייסוד לשכת המסחר ישראל-פולניה ב-1926 (דאר היום, 17.2.1926, עמ' 4) בתקופה שבה עלו יהודים מפולין בגל שמכונה העלייה הרביעית (1924–1928) הגיעו חברה,²³ מהגרים יהודים מפולין בעלי משאבי יזמות תעשייתית אף מעבר לגבולות המנדטוריים הבריטים בארץ ישראל. כך לדוגמה "אגודה יהודית פולנית גדולה ועשירה, חברת מניות בעלת הון של מיליון פרנק זהב פעלה תחת שם של חברה לבנונית לתעשיית כוהל". האגודה קיבלה רישיון (20 במאי 1927) מאת הממשלה הלבנונית לפתח בסוריה את תעשיית הכוהל. על הרישיון חתום שארל דבאס (נוצרי אורתודוקסי), נשיא הקהילה הלבנונית (הלא יהודית).²⁴ שניים מהמייסדים, מוריץ פולר ואיגניץ [איגנאץ, יצחק – א"מ] דושניץ, יסדו בית חרושת לייצור מוצרים דומים בביירות. הללו הגיעו לביירות, קנו שטח אדמה גדול בסביבות העיר, מהבעלים [היהודים הביירותים – א"מ] האחים משה ועזרא בנימין, ומתכוננים להקמת בית החרושת.²⁵ ברם כבר באותה השנה התפרקה הפירמה לאחר הסתככות בעסקים, כנראה בשל המשבר הכלכלי, ואחד היזמים, איגנץ דושניץ, שחשש מפני תביעה פלילית וממאסר, שם קץ לחייו.²⁶

- 21 בת התקופה מעידה על ביקוש לקייט בלבנון בקרב מהגרים אשכנזים שהגיעו לארץ ישראל. ריאיון עם פסיה קולנדר, גבעתיים 2014.
- 22 כתבותינו המיוחדות, דאר היום, 22.8.1932, עמ' 3,
- 23 [חסר שם מחבר], "קונגרס המשי בביירות", דאר היום, 17.2.1930, עמ' 4. לשכת המסחר ישראל-פולניה נוסדה ב-1926, דאר היום, 17.2.1926, עמ' 4.
- 24 על שארל דבאס ראו: "זה הכסא...", דאר היום, 1.9.1931.
- 25 דאר היום, 26.6.1927.
- 26 איגנץ דושניץ, הגר לארץ ישראל ב-1925. בכתבה לזכרו התייחס אורי קיסרי לבעלותו על מפעל חמץ. חיומץ, סוג שלכוהל-א"מ] אורי קיסרי, "האירוניה של התלוין...", דאר היום 19.2.1928.

רישומו של המיזם תחת שם של חברה לבנונית, הוא דפוס שיחזור גם במקרה שלהלן, של בית החרושת "נור" שבעכו, שהרחיב את פעילותו לדאמור בשותפות עם הטראסט השוודי.

היה ניסיון של חברת המלט הארץ ישראלית "נשר" להקים בשנת 1927 בית חרושת למלט במרחב המנדטורי הצרפתי, באמצעות פנייה ישירה לנציב הצרפתי של סוריה-לבנון לקבלת זיכיון. פנייתה לא נענתה בחיוב. הנציב הפנה את היזמים הללו, שהיו מהגרים יהודים ממזרח אירופה שהתיישבו בארץ ישראל, לממשלות המקומיות.²⁷ כאן הניסיון לפנייה על-לאומית נבלם על ידי הפנייה לממשלות מקומיות לאומיות.

מתווכים יהודים מביירות סייעו למהגרים ממזרח אירופה לארץ ישראל ליצור שווקים לתוצרת חקלאית ארץ-ישראלית. מהעיתונות בת התקופה עולה כי ב-1930 "דמשק, ביירות ורבת-עמון קונים 'תנובה'".²⁸ כך למשל, יעקב רזניק שימש סוכן יקבי "כרמל מזרחי" בביירות.²⁹ באמצעות בנק אפ"ק (אנגלו-פלשתיין קורפוריישן) בביירות העבירו סוחרים יהודים וערבים את התמורה לסחורות הארצישראליות.³⁰ בו-זמנית, [משה] ברוך, מהנהגת הקהילה היהודית בביירות, שעבד בנציבות העליונה הצרפתית, ניסה לתווך בין חקלאים סורים למשק העברי בארץ ישראל שנוסד בידי מתיישבים יהודים ממזרח אירופה. פקיד יהודי זה סייע להקמת משק חי בארץ ישראל על ידי הוצאת עשרים ראשי בקר גזעיים סורים לקיבוץ בית-אלפא למרות התנגדות המגדלים הסורים והנציבות הצרפתית.³¹

יהודים מהגרים מפולין לארץ ישראל אף יצרו שווקים למוצרים מפולין בערי המזרח, ובהן ביירות. הללו, שהיו בעלי קשרים עם יצרנים פולנים כולל יהודים, שימשו מתווכים לייצוא מוצרים מפולין ואף ניסו לייבא חומרי גלם למחצה (בדים ואריגים) לתעשיית ההלבשה בפולין. לשם הוזלת הוצאות התובלה מפולין, גויסה החברה לספנות ארץ ישראל שייסדה קו תובלה מיוחד מערי הנמל הפולניות לנמלים במזרח. הוזלת הסחורות הפולניות שירתה את האינטרסים הפולניים והארצישוראליים

27 [חסר שם מחבר] "מהנעשה ונשמע בארץ ישראל" – "נשר מבקש רשיון ליסד זכיון בסוריה", הצפירה, 14.6.1927, עמ' 3.

28 [חסר שם מחבר], "תביעת משק העבודה העברי מהישוב העירוני", דבר 3.8.2020, עמ' 1.

29 נחום מנחם, יהודי סוריה ולבנון בין הלאומיות הערבית והתנועה הציונית (לעיל הערה 3), עמ' 126.

30 נחום מנחם, שם, עמ' 195.

31 נחום מנחם, שם, עמ' 195, הערה 25.

"היות והאינטרסים [אכן!] של ההובלה משותפים לשניהם", והגדילה את התחרותיות של הסחורות הפולניות בשווקים.³²

ה. יזמות תעשייתית: "נור", חברה לייצור גפרורים בדאמור

היזמות התעשייתית של המהגרים היהודים מפולין, האחים ויצמן, להרחיב את ייצור הגפרורים ממפעל "נור" בעכו לדאמור בלבנון, נחרתה בזכרון הקולקטיבי של הקהילה היהודית של ביירות.

להלן נעקוב אחר פעילות יזמית זו שהפגישה את העובדים המיומנים הטכניים שגייסו הוויצמנים מפינסק ומשפחותיהם עם הקהילה היהודית של ביירות. האחים ויצמן נמנו עם המהגרים שהגיעו בעלייה הרביעית מפולין בשנות העשרים. גל זה של עולים כלל תעשיינים, פועלי ייצור ובעלי מלאכה שחזקו את יכולות התיעוש בארץ ישראל המנדטורית. אחד מהם, גרשון ויצמן, אשר הגיע לארץ ישראל עם מיומנות בתעשיית הגפרורים שנרכשו כבר בארץ מוצאו, שכן בפינסק³³ ייסד כבר ב-1892 יהודי בשם לואיס הירש מפעל גפרורים. מפעל זה נרכש בידי יוסף הלפרן כמה שנים מאוחר יותר. ב-1901 העסיק המפעל 600 עובדים יהודים. למעלה ממחציתם היו ילדות, כוח עבודה זול, אך ב-1913, עקב המשבר הכלכלי שפקד את האזור, ירד מספרם של המועסקים מ-600 ל-340.³⁴ לאחר שביקר בארץ ורכש אדמה בכרמל (בשנת תרע"ג), עלה גרשון ויצמן ארצה (תרפ"ג/1923) וב-1924 ייסד [עם אחיו יעקב מאיר]³⁵ בעכו את בית החרושת לגפרורים "נור".³⁶ בהמשך, ניהלו בנו של גרשון ויצמן, ד"ר יצחק ויצמן³⁷ יחד עם בן דודו [בנו של יעקב מאיר ויצמן – א"מ],

32 [חסר שם מחבר], "אכספורט סחורות פולניה לארצות המזרח", הירדן, 15.8.1935, עמ' 4.
 33 על הקמתה של התעשייה בפינסק במפנה המאות יט-כ בידי יהודים, ראו: Azriel Shohet (edited by Mark Jay Mirsky and Moshe Rosman; translated by Faigie Tropper and Moshe Rosman; with an afterword by Zvi Gitelman) (2012). *Jews of Pinsk, 1881 to 1941*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, pp. 18–37.

34 ראו הנ"ל: Shohet, 2012, pp. 22, 28.
 35 Deborah Bernstein, 2000. *Constructing Boundaries: Jewish and Arab Workers in Mandatory Palestine*. Albany, NY: SUNY Press, 132–134.

36 על גרשון ויצמן, ראו: David Tidhar, 1947. *Entsiklopedyah le-halutse ha-yishuv u-vonav* (Vol. 1, p. 468). Retrieved from <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/1/468>

37 על ד"ר יצחק ויצמן, ראו: ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב, כרך 14, עמ' 4565. <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/14/4565>

המהנדס ברוך ויצמן את בית החרושת "נור" בעכו, שייצר כמעט את כל תצרוכת הגפרורים של ארץ ישראל.

האחים ויצמן נדחפו מתעשיית הגפרורים בפולין, בשעה שהמונופולין השבדי הצליח להשתלט על חכירת מונופולין לייצור ולסחר הגפרורים בפולין. במהלך השתלטותו של המונופולין השוודי על יצרנים מקומיים בפולין, נאלץ יצרן הגפרורים היהודי מפינסק, ג'ורג הלפרן, בנו של המייסד יוסף הלפרן, למכור את המפעל לענק השוודי. עזריאל שוחט, ההיסטוריון המנוח, מציין כי מכירה זו נעשתה בשני תנאים: האחד, המפעל ימשיך להעסיק יהודים; השני, המפעל של נור, שנוסד ב-1924 בארץ ישראל בידי גרשון ויצמן, שהיגר לארץ ישראל, לא ייהרס על ידי התחרות מצד הענק השוודי.³⁸ האחים ויצמן שהגיעו מאזור פינסק, נמשכו בו-זמנית להזדמנויות שהחלו להיווצר בתעשייה בארץ ישראל המנדטורית.

מעקב אחר תיאור ייסודו של המיזם התעשייתי הממוכן בידי האחים ויצמן מעלה כי הם התנהגו כיוזמים מהגרים בעלי משאבים פרטיים (individual resources) הכוללים מיומנויות מקצועיות וניסיון, כמו גם הון עצמי תחילי להשקעה (22 מכונות לייצור גפרורים, שכר עבודה לפועלים). בלשונו של גרשון ויצמן ב"גילוי דעת" שפרסם בעיצומו של המשבר במפעל במרץ 1927: "לפני שנה וחצי התחלתי בתעשיית גפרורים בכוחות עצמי מבלי שום הלוואות מצד איזה מוסדות שהם, בלי עזרה חומרית, ואפילו מוסרית מצד מוסדות לאומיים". יתירה מזו, תוצרת המפעל לא זכתה להגנת המוסדות הלאומיים היהודיים אלא הייתה צריכה לעמוד בתחרות השוק, כדבריו: "הקהל קבל תוצרת זו לא מפני שהיא תוצרת הארץ [הגרש נוסף בידי המחברת – א"מ] אלא שהיא הייתה משוכללת ויכלה לעמוד בהתחרות [אכן!] מסחרית בפני תוצרת חוץ לארץ ותרכש בעקר את [אכן!] השוק הערבי.³⁹

לא פלא כי גרשון ויצמן ציפה שכוח העבודה יתנהל בדומה למיזם של מהגרים: עובדים יהודים נאמנים, זולים, חרוצים, העובדים שעות רבות, כשהוא מצידו מחויב לדאוג להם כמעסיק אתני.⁴⁰ ברם מטענותיו עולה כי הוא, כיוזם, עובד עשרים שעות ביממה "ומפקיר את זקנתו", אבל העובדים נשענים על ארגוני העובדים של

38 ראו: Shoheit (לעיל הערה 33), pp. 19–22.

39 גרשון ויצמן, "גילוי דעת בעל בית החרושת 'נור' בעכו", דבר, 15.3.1927.

40 על אופיו של מיזם מהגרים/אתני, ראו לדוגמה: Orly C.Meron, (2011/2013). *Jewish Entrepreneurship in Salonica, 1912–1940: An Ethnic Economy in Transition*. Brighton UK, Portland OR, and Toronto, Canada: Sussex Academic Press, pp. 10–12.

ההסתדרות פועלי חיפה ליצירת לחץ על היזמים להעלאת שכרם. בעבור עבודת הפועלים לא רק ששילם בצורה הוגנת כמעסיק שאינו נתמך בידי מוסדות הלאום, אלא דאג לעובדים האתניים היהודים כמעסיק בעל אחריות חברתית לאומית:

העסקתי בתעשייה זו יותר משמונים פועל שקבלו שכרם לא "באסגניות" [העברות כספים – א"מ] של "סולל בונה" אף לא בפתקאות של מטבח הפועלים אלא בכסף מזומן 85 פונט [לא"י – א"מ] לשבוע. נתתי לפועלים הלוואות לסדור שלא השיבו עד היום הזה...⁴¹

בנסיבות אלה מובן מדוע נאלץ לעבור על העיקרון של העסקת רוב של עובדים יהודים, ולהעסיק יותר עובדים ערבים.⁴² זמינות של כוח עבודה ערבי זול בעכו וגיוס יותר עובדים ערבים מיהודים, אפשרו ל"נור" לשלוט בתעשייה המקומית ולהתמודד בתחרות העולמית מול טראסט השוודית, ובתחרות המקומית מול היצרן הערבי.

מאז השביתה של העובדים היהודים ב-1927,⁴³ שהסתיימה בפשרה בין הפועלים למעסיקים בני משפחת ויצמן, התערער מצבו הכספי של המפעל. מצב זה נוצל בידי החברה השוודית (Swedish Match Trust) בניהולו של איוואר קרויגר להשתלטות על "נור" בשנת 1928 ובכך להרחיב את מונופולין ייצור הגפרורים של הטראסט השוודי אף לארץ ישראל המנדטורית. בית החרושת שבעכו עבר לטרסט העולמי לייצור גפרורים שמרכזו בשוודיה, אשר

שילם לבעלי בית החרושת – האחים ויצמן – את כל דמי ההשקעה בצירוף רבית בנק[א]ית. בחוזה המכירה הותנה שביהח"ר [בית החרושת ימשיך] את עבודתו בהנהלת הבעלים הקודמים משך 2 שנים לפחות. כעבור הזמן הזה יקבע הטרסט השוודי את גורלו להבא.⁴⁴

כבר ב-15 באוגוסט 1932 חידשו האחים ויצמן את ההסכמים בין נור לבין הטראסט השוודי תוך כדי הגדלת חלקו של הקונצרן השוודי הענק במניות "נור" בעכו. שמה של השותפות שונה מ: 'Palestine Match Co. "Nur" Acco' (האחים ויצמן, ד"ר

41 גרשון ויצמן, "גילוי דעת בעל בית החרושת 'נור' בעכו", דבר, 15.3.1927.
42 ברנשטיין מסכמת כי בשנים שלאחר ההפגנה [המשותפת] של פועלים ערבים ופועלים יהודים, נהיה ערבי כמעט באופן בלעדי כוח העבודה במפעל "נור". ראו: Bernstein, 2000, p. 209.
(לעיל הערה 35).

43 על שביתות כוח העבודה המערוב, יהודי וערבי, במפעל "נור" בעכו, ראו הנ"ל: Bernstein, 2000, pp. 132–134.

44 כרוניקה כלכלית מארץ ישראל, העולם, 24.2.1928; לפני עשר שנים [24.8.1928] "נתאמתה השמועה על מכירת בית החרושת לגפרורים 'נור' בעכו של האחים ויצמן לטראסט העולמי של גפרורים שמרכזו בשוודיה (כך!)". דבר, 24.8.1938.

וולפרט) לתאגיד שנושא את השם Safety Match Company Nur Ltd,⁴⁵ שתאם אף את השינוי בשמו של הטראסט השוודי. במסגרת הארגון מחדש הוסכם גם על הרחבת השותפות באמצעות ייסוד של שני בתי חרושת נוספים במזרח התיכון, האחד באלכסנדריה והשני בביירות.⁴⁶ האחים ויצמן תפקדו כיוזמים קפיטליסטים יהודים על-לאומיים. הם יצאו כנגד ארגון העובדים המתגבש בארץ ישראל, ההסתדרות, ו"פרצו" החוצה, ויצרו שיתוף פעולה עם המונופולין השוודי לייצור גפרורים (הטראסט) להקמת בית חרושת לגפרורים בביירות.

שיתוף פעולה מקומי עם התושבים המארוניים התנהל על רקע קיומן של שיחות בין ההנהגה הציונית של ארץ ישראל לבין ההנהגה הנוצרית במרחב הלבנוני – הצרפתי, שהתנהלו במהלך שנות השלושים (1933–1935) ובמהלך דנו, בין היתר, באפשרות להתיישבותם של יהודים בעלי הון בבקעת בטיחה שבלבנון. הפטריארך ערידא, המרוני, שהיה בעל אינטרסים כלכליים נרחבים בלבנון, הביע אהדה גדולה לכניסתם של בעלי הון יהודים שיסייעו לבסס את הכלכלה המקומית ולחזק את הנוצרים.⁴⁷ ב-26.3.1934 התקיימה פגישה בין משה שרתוק (לימים, שרת) וחיים ויצמן, בן דודם של הוויצמנים מ"נור", ובין הנציב העליון הצרפתי, דה-מארטל והפטריארך המרוני אנטון ערידה, בקשר ליחסי מסחר בין שתי הארצות.⁴⁸ הסמיכות שבין אירוע זה לדיווחו של ד"ר צבי ויצמן, כי קיבל מהכנסייה המרונית את המנזר הישן המרוני בדאמור, וקבלת ערבות מהפטריארך ערידה המרוני שהממשלה המרונית לא תתנכל להם בבית החרושת שעתיד להיות בבעלותם בדאמור, מניחה בסיס לסברה בדבר נגישותם הקלה של האחים ויצמן להזדמנות היזמית באזור ביירות.⁴⁹

האחים ויצמן, בעלי בית החרושת לייצור גפרורים "נור" מעכו, נמשכו להזדמנות להרחיב את ייצור הגפרורים לדמור, היכן שכוח העבודה המקומי הזול יחסית המריץ

45 לתמונת קופסת גפרורים של Damour Lebanon Safety Matches, ראו: <https://www.catawiki.com/catalog/matchcovers/countries/libanon/322843-9-damour-lebanon-safety-matches>

46 אצ"מ [=ארכיון ציוני מרכזי] S90/2085/5 ארכיון כלכלי למזרח התיכון, 28.12.1932.

47 ראו לעיל הערה 4; וכן ראו בהרחבה: נחום מנחם, יהודי סוריה ולבנון בין הלאומיות הערבית והתנועה הציונית (לעיל הערה 3), עמ' 291 הערות 48–50.

48 אצ"מ, S25/4551 29.8.1934. וראו: נחום מנחם, שם, הערה 52, עמ' 292.

49 אצ"מ, ד"ר צבי ויצמן, דאמור, אל מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, ירושלים, S25/3500 28.3.1935; וכן נחום מנחם, שם, הערה 62, עמ' 292.

יזמות תעשייתית.⁵⁰ הוויצמנים, שהיו בני דודו של ד"ר חיים ויצמן, גייסו את העובדים הטכניים המיומנים היהודים מפינסק, היכן שכבר בראשית שנות השלושים ידעו עובדים יהודים מהמפעל לגפרורים שייסד בעבר הלפרין, לפרק ולהרכיב את המכונות שיובאו מגרמניה.⁵¹ אומנם השותפות של ויצמן במפעל של הטרסט בדאמור (1934) נשאה את השם Société suédoise des allumettes [Swedish Match Company], ברם על על הדף הרשמי של מפעל הגפרורים (Fabrique d'Allumettes) הופיע שמו המקומי בערבית (البرق) באותיות לטיניות: El-Bark (בשפה הספרותית al barq) (הברק), דאמור, סוריה. הן יהודי ביירות הן צאצאיהם מזהים את המפעל בדאמור עם מפעל הגפרורים "נור" מעכו, על אף שהמפעל לא נשא שם זה. עליו גאווה עד עצם היום הזה!

ברשומות הבריטיות נחשב מפעל זה כיצרון העיקרי של הגפרורים בלבנון, וספק של כשבעים אחוז מהצריכה של מדינות הלבנט בראשית שנות הארבעים של המאה העשרים. ב-1943 העסיק בית חרושת זה 250 עובדים, כמחצית מהיקף התעסוקה בתעשיית הגפרורים בלבנון-סוריה.⁵² בהתאם לעדותה של פסיה קולנדר ילידת פינסק 1923, פולין אז (היום בלארוס – רוסיה הלבנה), אביה, משה צבי ברגמן, שעבד בבית החרושת לגפרורים של הלפרין, היגר עם משפחתו מפינסק בשנת 1933 (חול המועד סוכות) לארץ ישראל בעקבות חבריו מפינסק, ובהם משפחת ליברמן שעבדה במפעל "נור" בעכו. שלושה חודשים לאחר שהגיעו לעכו נוצרה בעבור האב הזדמנות תעסוקתית חדשה בידי בני משפחת ויצמן, לעבוד בלבנון במפעל שרכשה "נור" בדאמור, עיירת החוף הנוצרית מדרום לביירות. האב שעבד בבית חרושת לגפרורים

50 ויצמן [אחד ממנהלי מפעל נור], שהציג את עצמו כבן דודו של הד"ר חיים ויצמן, סיפר לרופא יהודי שפגש אותו במלון היהודי סקולניק, ביירות, כי יש לו מפעל לייצור גפרורים בלבנון. לדבריו, כוח העבודה המקומי הזול בלבנון היה התמריץ להקמת המפעל. רופא זה, שדמותו ניצבת במרכז ספר הזיכרונות של Clarke, נמלט מגרמניה ללבנון לאחר עליית הנאצים בשנת 1933. ראו: Joan Clarke, [1982] 2017. *The Doctor Who Dared the Story of Henry Price MD Berlin*; MB, BS Brisbane. Australian eBook Publisher, Chapter 15.

51 ראו (לעיל הערה 33): Shohet, 2012, p. 34, על גיוס משה צבי ברגמן שהיגר עם משפחתו מפינסק בשנת 1933 (חול המועד סוכות) לארץ ישראל בעקבות חבריו מפינסק, ובהם משפחת ליברמן שעבדה במפעל "נור" בעכו, ריאיון עם פסיה קולנדר, 2014.

52 ראו: Carolyn L. Gates, 1998. *The Merchant Republic of Lebanon: Rise of an Open Economy*. Oxford: The Centre for Lebanese Studies, pp. 74–75.

כפינסק גויס כמכונאי ראשי לצוות הטכני של המפעל, כנראה עם היהודים פולנים מיומנים נוספים. גיוס המומחים המנוסים מפולין בידי האחים ויצמן, תוך השגת סרטיפיקטים מתאימים לבני משפחותיהם (שעשו אותם לגאלים) נועד להציל את המפעל שהיה קודם לכן כבעלות נוצרית (El-Bark) וייצר גפרורים מאיכות ירודה. כפי שהעידה פסיה קולנדר, תוצרתם הייתה כה עלובה, והמשתמשים בה נאלצו להדליק ולבזבז מעל לעשרה גפרורים להדלקה אחת בודדת.⁵³ באופן דומה גויס מנהל חשבונות, ממשפחת אלקיים החיפאית, שהיה דובר ערבית, לנהל את המפעל בדאמור. חלוקת העבודה המגדרית הטילה על הגברים במפעל את העבודה הקשורה לחטיבת העצים ועיבודם למקלות, והנשים הנוצריות עבדו בעיקר ליד המכונות. האב דיבר עם העובדים הנוצרים (הרוב) ועם המוסלמים ערבית. הוא לן ברוב ימות השבוע בדירה שהמפעל העמיד לרשותו בדאמור, והגיע למשפחתו שעברה להתגורר בביירות (1934) בסופי שבוע. האב יצא את ביירות רק בשנת 1950, לאחר שלימד את המחליפים לתחזק את המכונות, וכך עזר להעביר את בית החרושת לידיים הערביות.⁵⁴

המפעל בדאמור הרחיב את המפגשים בין המהגרים מפולין ובין הקהילה היהודית של ביירות, שכן העובדים היהודים, מהגרים מפולין (סוכות 1933), עברו עם משפחתם להתגורר בביירות. משפחת ברגמן מפינסק התגוררה בביירות משנת 1934 ועד 1949. בהתאם לעדותה של בת התקופה, שהוריה כאמור היגרו מפולין בסוף 1933, לאשכנזים לא היה ארגון קהילתי נפרד. הם דיברו אידיש (לעומת ערבית בקרב יהודי ביירות) והמבוגרים ניסו ללמוד ערבית שהייתה השפה המדוברת (ולא צרפתית). בניגוד לקהילה המקומית הדוברת ערבית שהתפללה בבית הכנסת המפואר "מגן אברהם", התכנסו האשכנזים לתפילה בנוסח אשכנז בחדר של "תלמוד תורה", אולם אף שם נזקקו לפחות לשני ספרדים שהשלימו למניין, שכן היו יהודים אשכנזים לא דתיים שלא הגיעו לבית הכנסת, למעט יום כיפור, לתפילת "יזכור". הם השתמשו בשירותי הרופא היהודי המקומי ד"ר שמש, והיו מהם שניגנו מוזיקה אירופאית בבתי הקפה בבעלות נוצרית, שלא היו מופרדים מגדרית.⁵⁵

53 ריאיון עם פסיה קולנדר, 2014.

54 המשפחה עזבה בסוף 1949 לבית שבנתה בעבורם רסקו ברחוב קישון בקרית ביאליק. ריאיון עם פסיה קולנדר, 2014.

55 ריאיון עם פסיה קולנדר לבית ברגמן (גבעתיים, יוני 2014), בת למשפחה אשכנזית שהגיעה מפינסק, פולין, לארץ ישראל (חיפה) ומשם לביירות.

מוסדות החינוך היוו מקום מפגש של הדור הצעיר, ילדי המהגרים. ילדי הקהילה האשכנזית הקטנה למדו יחד עם ילדי הקהילה של ביירות בבית הספר היסודי של אליאנס שהכיל תשע כיתות, ומשם המשיכו לתיכון הצרפתי שבו למדו שלוש שנים, גם בשבתות. היו שהמשיכו ללימודים גבוהים, כמו אחיה של פסיה, אריה ברגמן, שלמד הנדסת בניין במכללה האמריקאית. שם התנהלה הסוציאליזציה של ילדי המהגרים מפולין עם האליטה המקומית. עם זאת, נישואין בין יהודים פולנים ליהודים מקומיים לא היו תדירים. השילוב החברתי של היהודים הפולנים, בעיקר של הנשים, עוכב במיוחד כתוצאה ממחסומים לשוניים. כך למשל, אימה של פסיה, עקרת בית, דוברת אידיש, התקשתה להתערות בחברה היהודית המקומית ששפת אימם הייתה ערבית-יהודית. לא ייפלא אם כן, כי אִם המשפחה שהייתה אחראית על שידוך בִּיתָה בת העשרים-ושלוש פנתה לידידיה מקרב המהגרים היהודים הפולנים בארץ ישראל הסמוכה. כך תיארה זאת פסיה: האימא נסעה לישראל ולקחה אותה כדי לחפש לה חתן (כשהייתה בת עשרים-ושתיים לערך). הם חצו את הגבול [המנדטורי] הגיעו לישראל וביקרו משפחה, משפחת ליברמן, שבזכותם גם הגיעו ארצה מפניסק. מסתבר כי הגברת ליברמן שידכה את בנה של חברתה מאותה תפוצה (פולין) לפסיה.

סיכום

מגוון מפגשים של מהגרים יהודים מפולין עם יהודים מביירות בין שתי מלחמות העולם התאפשר הודות לניעותם החופשית של ה"שחקנים" האמורים במרחבים על לאומיים. מפגשים אלה לא היו בדרך כלל רק תוצאת כניסתם של סטודנטים ושל תיירים אשכנזים מארץ ישראל המנדטורית הבריטית להזדמנויות החדשות להשכלה ולתיירות שהיו זמינות בלבנון הצרפתית, אלא חופש הניעות המרחבי אף הניב שיתופי פעולה בין אנשי עסקים יהודים מביירות ובין יזמים שהגיעו ממזרח אירופה לארץ ישראל המנדטורית. חיבור זה בין יהודים במרחבים מנדטוריים שכנים סייע ליזמים היהודים מפולין שהיו בעלי מיומנויות תעשייתיות הנדרשות להקמת מיזמי ייצור מתקדמים, הן לצורך קבלת מידע עסקי הן לגיוס עובדים מקומיים נאמנים וזולים. המקרה של "נור" מלמד על יכולתם של היזמים מפולין ואחיהם מביירות לגייס משאבים מגוונים לעסקים (הון ממשי והון אנושי הכולל מיומנויות מקצועיות שונות). כושר התיווך בין עם הארץ ליזמים ה"זרים", מצד אחד, ומיומנויות מקצועיות שהביאו עימם האחים ויצמן מפולין, מצד שני, אפשרו להקים את בית החרושת לגפרורים בדאמור. העובדה שמיזם כמו "נור" נצרב בזיכרון הקולקטיבי של יהודי לבנון כ"יהודי", יכולה ללמד על טיבו של ה"מפגש" בין יהודים אלה בזירה העסקית המזרח תיכונית. מפגש זה ביטא הזדהות עם מפעל שהוא שותפות עסקית בין

קבוצות תת-אתניות יהודיות. הזהות הלאומית-יהודית, המזוהה עם הציונות שמעבר לגבול, עתידה הייתה ליצור עוינות מצד מתחרים לא-יהודים ולשמש משאב אתני תגובתי לחידוש ולחיזוק הלכידות הפנימית בין אנשי עסקים יהודים, מביירות וממזרח אירופה, שעתידיים היו להימצא משני צידי הגבול של הרפובליקה הלבנונית המתגבשת מצד אחד, ומדינת ישראל מצד שני.